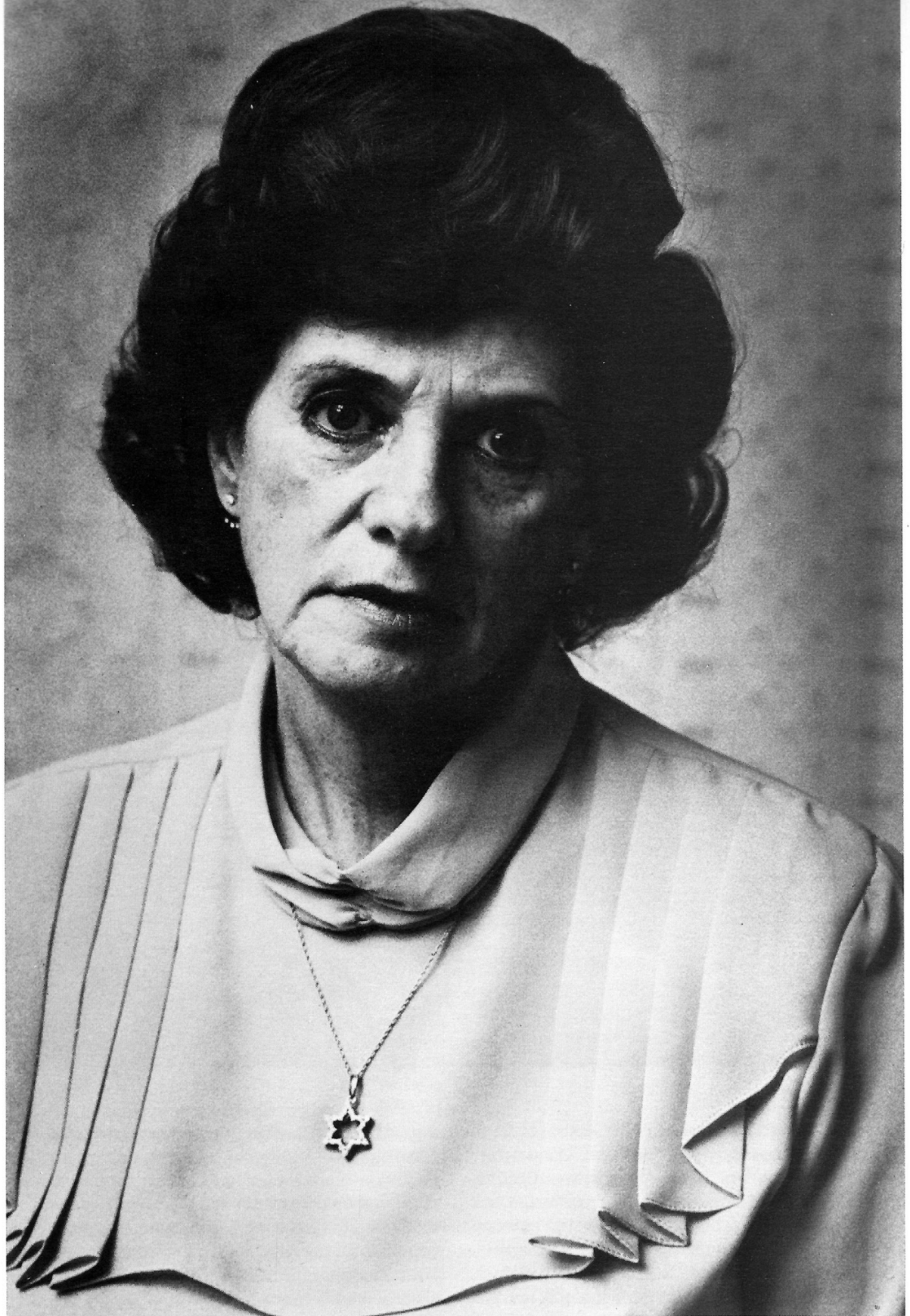

kinderen van toen

ooggetuigen van de tweede wereldoorlog in
nederland en de sowjet-unie

ludo van eck en dick walda foto's: mattheus engel

Jetty en Betty Dias Santilhano

Vader leerde ons trots te zijn: 'Je zegt maar, als ze schelden, Jezus was ook een Jood.'

JETTY: Ik loop nu al een jaar of zes, zeven, bij een psychiater, net als mijn zusje. Ik heb elk jaar een ander; dat vinden ze beter in het AMC. Ik weet niet waarom. Ik gebruikte vroeger valium, wel 20 tabletten op een dag. En nu ben ik er toch mooi een jaar van af.

BETTY: Ik ben er helaas al 23 jaar aan verslaafd. Toen de oorlog uitbrak was ik zes jaar, Jetty twaalf. Wij woonden in Amsterdam Oost, in de Vrolijkstraat. Onze ouders, een lieve grootmoeder en wij.

JETTY: Vader was handelaar in stoffen en reisde door het hele land. Hij was een gelovig mens. Zijn motto was: je moet met alle mensen kunnen opschieten, maar het is goed als je ook weet wat het Joodse geloof is. Na de gewone school ging ik daarom 's middags naar de Joodse school. Daar kreeg ik geschiedenis- en godsdienstonderwijs.

Er woonden veel Joden bij ons in de buurt. Van het moment af dat we de gele ster moesten gaan dragen, werden we uitgescholden voor 'vuile rotjood'. Onze vader leerde ons trots te zijn. Hij zei: 'Je zegt maar, als ze schelden, Jezus was ook een Jood.'

BETTY: Kinderen kunnen enorm wreed zijn in de omgang met elkaar.

JETTY: op een gegeven moment – toen liepen we al met die Jodenster op – werden de maatregelen van de Duitsers strenger. Je mocht bijvoorbeeld niet meer in bepaalde winkels komen, je mocht niet meer met de tram mee. . .

BETTY: Onze vader heeft de Joods-Portugese synagoge bewaakt toen de WA de Joodse buurten ging bestormen. Op een avond kwam hij bebloed thuis. Pas veel later hebben we gehoord dat hij die avond een NSB-er had neergestoken.

JETTY: Onze vader werd op een dag opgepakt in Den Bosch en daarna overgebracht naar de Weteringschans in Amsterdam. Hij had namelijk zijn papieren niet bij zich, waarin stond dat hij vrij mocht rondreizen.

In de Amsterdamse gevangenis zat hij samen met een hoogleraar in de godgeleerdheid. Die man is vrijgekomen en naar ons huis gegaan om de groeten van onze vader over te brengen. Hij zei tegen onze moeder: 'Ik wil de kinderen meenemen, die kunnen

Jetty

bij ons onderduiken.' Die man woonde in Putten. Maar ik wilde niet, ik vond dat ik onze moeder beslist niet meer alleen kon laten. Ze was namelijk – door de arrestatie van mijn vader – helemaal van slag geraakt. Ze lag vaak op bed, kookte niet meer, wilde niets meer doen in het huishouden, ze was volstrekt apathisch geworden.

JETTY: Onze vader is via Amersfoort naar kamp Mauthausen getransporteerd, een berucht concentratiekamp in Oostenrijk. In 1942 kregen we een voorgedrukte kaart van de SS, waarop stond dat mijn vader daar was overleden.

BETTY: Jetty nam duidelijk de leiding in ons huis: zij was vader en moeder tegelijk. Ze is ook gaan werken, want er moest brood op de plank komen.

JETTY: Ik moest handschoenen knippen voor de

Wehrmacht. Op een dag werden in ons atelier de papieren gecontroleerd. Mijn persoonsbewijs klopte niet. Thuis gekomen zei ik: 'Vanavond worden we vast gehaald.' Mijn moeder geloofde me niet. Ze zei: 'Jij hebt altijd wat. Toch zullen we voor alle zekerheid maar afscheid nemen. Morgen zien we wel weer.' We zijn toen naar alle ooms en tantes gegaan om gedag te zeggen. Op die avond van 18 maart 1943 zijn we inderdaad weggehaald.

BETTY: Ik zag de ernst van de situatie niet in, vond het een avontuur. Ik stond voor het raam te kijken toen de auto, die ons weghaalde, de straat inreed. Wij zijn van huis gehaald door een beruchte Amsterdamse politiemann, die lid was van de NSB. Niemand kende zijn ware naam, maar hij was bekend onder zijn bijnaam 'Poppesnor'. Ik had voor die tijd gauw een gulden in mijn sok verstoppt.

JETTY: We hadden er eigenlijk iedere avond op gewacht dat zo iets zou gebeuren. Want overal om je heen verdwenen hele gezinnen van onze vriendinnetjes.

Onze grootmoeder was al eerder weggehaald. Dat gebeurde eind 1942. Ze was even op bezoek bij haar broer, die naast ons woonde. Ze had niets, helemaal niets bij zich.

Onze moeder, mijn zusje en ik werden eerst naar de Euterpestraat, het hoofdkwartier van de SD, gebracht. We hebben daar een nacht op banken gezeten.

BETTY: We moesten de volgende dag alles afgeven. De gulden in mijn sok kregen ze niet. Vlak voor ons werden twee oude mensen afgetuigd, omdat ze hun trouwringen omhielden. Ik beefde van nervositeit. Daarna werden we overgebracht naar de Hollandse Schouwburg, waar we acht dagen zijn gebleven. Ik deed niets anders dan huilen. Ik wilde bij mijn moeder en mijn zusje blijven. Maar dat mocht niet.

Ik moest elke dag met een groep kinderen buiten gaan wandelen. Op een dag kwam ik mijn beste vriendinnetje tegen, samen met haar moeder. Ik riep heel hard: 'Nellie . . . Nellie . . .' Ze reageerde niet. Dat deed me veel verdriet. Ik begreep niet waarom mijn vriendinnetje me niet meer wilde kennen.

JETTY: Op een dag liep ik de Hollandse Schouwburg uit, ging naar de overkant en heb mijn zusje uit de crèche gehaald. Het verblijf in de Schouwburg was een uitputtingsslag; je kon nergens slapen of gaan liggen. Je zat maar te wachten, te wachten.

JETTY: We kwamen in Westerbork gelukkig samen in één barak terecht, moeder, Betty en ik. We hebben daar in totaal zo'n tien maanden gezeten. Ik was ordonnans: briefjes vanuit de ziekenbarak wegbrengen. Elke dinsdagavond had ik een uitje: kijken

Betty

en luisteren naar het cabaret. Prachtig was dat. In de vroege morgen vertrok het wekelijkse transport per trein van honderden Joodse mensen naar Auschwitz en Sobibor en 's avonds was er dus die cabaret-uitvoering. Mijn moeder ging nooit mee; ze rouwde nog steeds om vader.

BETTY: Je leefde van week tot week; elke maandagavond werden de namen bekend gemaakt van de mensen die de volgende dag in de trein moesten.

JETTY: Ik kleepte me mooi aan voor de uitvoeringen van het cabaret, zette de avond tevoren papillotjes in, zodat ik mooie krulletjes had. Ik had daar ook al een vriendje, Werner, een knappe jongen.

Het cabaret beschikte over een orkest, zangeressen, zangers, acteurs en actrices. Er waren schitterende operettevoorstellingen. De eerste rijen werden vrijgehouden voor de Duitse officieren. Als ze binnenkwamen moest iedereen gaan staan en wachten totdat ze zaten.

Daar zag ik voor het eerst Gemmeker, de kampcommandant. Die heb ik later ook vaak bij de transporten gezien. Want om op mijn werk te komen moest ik de rails oversteken.

Ik ben als getuige opgeroepen voor het proces dat ze in Emmerich tegen Gemmeker hebben gevoerd. Hij bleef volhouden dat hij niet heeft geweten wat er met de gevangenen gebeurde. Maar ik heb hem in Westerbork horen schreeuwen: 'Jullie komen toch niet meer terug'. Gemmeker herinner ik me als een sterke persoonlijkheid, als een grote, knappe man

met blinkend gepoetste laarzen en een mooi uniform aan, een zweepje in de hand. Hij liep daar vaak met zijn hond. Een heersersfiguur.

JETTY: Op een kwade dag moesten onze familie en andere mensen van Portugees-Joodse afkomst op transport naar kamp Amersfoort. De reden daarvan is ons nooit duidelijk geworden. En na een maand moesten we weer terug naar Westerbork, dat was een zomerkamp vergeleken bij kamp Amersfoort.

BETTY: De gevangenen werden door de Duitsers diep vernederd. De mannen moesten bijvoorbeeld op één been hinken; de Moffen stonden erbij te schreeuwen met zwepen in de hand. De eerste de beste dag dat we er waren, werd een man doodgeschoten en als afschrikwekkend voorbeeld vlak bij onze barak neergelegd. Ik heb ook gezien, dat onze eigen oom Jakob kruipend strafondjes moest maken rond de barak.

JETTY: In Amersfoort heb ik in de keuken gewerkt. Ik dacht: hoe dichterbij het vuur, hoe beter. Daar ben ik begonnen met stelen: stukjes koolraap, wortels. Ik droeg onder mijn kleren een zakje. Daarin ging de buit.

BETTY: Onze moeder vroeg aan iedereen of ze haar man hadden gekend. We hebben tot ver na de oorlog geloofd dat onze vader nog in leven was. Tot op de dag van vandaag denk ik: zou hij ergens leven? Misschien in Rusland? Dat zou toch kunnen?

JETTY: Op een dag moesten we op transport naar Duitsland. Ik had de mogelijkheid uit Westerbork weg te vluchten via de Nederlandse marechaussee, die het kamp bewaakte. Ik heb gezegd: 'Nee, ik wil bij mijn moeder en bij mijn zusje blijven.' Ik kon het niet over mijn hart verkrijgen om ze alleen te laten.

JETTY: Het was op de dag dat we uit Westerbork vertrokken vreselijk koud, dat was in de maand januari 1944. We hebben voor mijn gevoel dagenlang in een pikdonkere beestenwagen gezeten. Via spleten kwam enig licht naar binnen. De stemming was somber en geïrriteerd. Er waren veel ruzies: die wil zitten, die wil zijn benen strekken en heeft daarvoor wat ruimte nodig, en die heeft weer te lang gelegen. Dat soort geruzie.

BETTY: Bergen-Belsen, waar we terecht kwamen, was een concentratiekamp speciaal voor Joden. Het lag op de Lüneburgerheide, tussen Hamburg en Hannover. Houten en stenen barakken. Het was een sombere winter: ijskoud, donker.

JETTY: Ik had een foto van onze vader bij me; die heb ik kunnen behouden en is steeds met ons meegegaan. Onze moeder had ook foto's bij zich van familieleden. En zelfs een foto van de oude koningin, want ze was enorm Oranje-gezind. We mochten bij aankomst in Bergen-Belsen onze eigen kleren

aanhouden. Ik kwam vrij snel in het keuken-commando terecht. Gelukkig was onze familie weer bij elkaar. Een oom, een tante en drie kinderen zijn doodgeschoten; die waren we in Bergen-Belsen al meteen kwijt.

BETTY: In Bergen-Belsen zijn mijn angsten begonnen. Ik sliep daar slecht. We lagen samen in een stapelbed: mijn moeder lag beneden, Jetty boven en ik in het midden. Ik voelde voortdurend of mijn moeder en mijn zusje nog warm waren. Dat ging zo de hele nacht door. Ik voelde en voelde maar, want om ons heen stierven de mensen als vliegen. Als een kind of een vrouw één dag op bed bleef liggen, dan wist je voor 100 procent zeker dat zij zou sterven.

JETTY: Ook mijn moeder wilde 't liefst blijven liggen, maar ik trok haar steeds het bed uit. Ik ben toen heel streng voor haar geweest.

BETTY: In het begin waren er uitsluitend Nederlanders in onze barak. Later kwamen er Fransen, Italianen, Duitsers, Albanen, Polen en Grieken bij. Allemaal Joden.

JETTY: Ik heb ook in een schoenencommando gezeten. Ik moest herenschoenen naad voor naad uit elkaar tornen. Maar de meeste tijd van de periode in Bergen-Belsen werkte ik samen met mijn moeder in de keuken. Koolrapen klein snijden, wortelen fijn hakken. Op diefstal stond de doodstraf. Maar we verrukten zó van de honger, dat we het risico namen. Of beter gezegd: ik nam het risico. Ik wilde niet dat mijn moeder eraan mee deed, want ze was doof en kon zich niet zo snel oriënteren, als er iets mis ging.

Op een dag kregen we de tip dat er zou worden gefouilleerd. Ik nam wijselijk niets mee. Eén vrouw deed dat wel. Op het moment dat de controle begon, gooide ze wat ze had meegepikt tussen ons in. De Aufseherin vroeg aan mij: 'Is dat van jou?' Ik antwoordde naar waarheid dat dat niet het geval was. Ze zei: 'Morgenochtend moet ik weten wie het gedaan heeft. Die gaat de bunker in.' Ik ben met die vrouw gaan praten en zei: 'Als je jezelf niet aangeeft, dan doe ik het. Jouw leven voor het mijne. We zijn notabene gewaarschuwd!' Wonder boven wonder heeft die Aufseherin er de volgende dag niet meer naar gevraagd!

BETTY: Ik heb in Bergen-Belsen gezien hoe een man verschrikkelijk werd afgetuigd. Het was koud, het had gesneeuwd. Ik schaam me om het nu te vertellen, maar het is de waarheid. Die man had een winterwortel gestolen en moest voor straf die wortel in zijn mond houden. En elke keer als de wortel op de grond viel, kreeg hij slaag. En wij, kinderen, stonden erom te lachen. Het was een gek gezicht: die man met een dikke wortel in zijn mond. De Duitsers sloegen door, de man raakte bewusteloos en ging dood. Toen hebben we gehuild.

JETTY: Ik betwijfel, of het wel goed is dat we zijn teruggekomen, dat we alles hebben overleefd. Want we dragen nog steeds de herinneringen mee. Die kunnen we niet uitwissen, wat je ook probeert.

BETTY: Ik denk ook dat er van een schuldgevoel sprake is. Waarom zijn wij wel teruggekomen en alle anderen niet?

BETTY: Ik heb twee keer gezien dat mijn moeder door de Duitsers werd geslagen. Je hart draaide om in je lijf, het deed pijn, het was vooral vernederend. We moesten elke dag op appèl, soms stonden we uren lang op de appèlplaats. Het langste appèl heeft twaalf uur geduurd. We werden almaar geteld, omdat het aantal niet klopte. De doden moesten namelijk worden meegeteld. Heel erg vond ik, dat de Duitsers met hun lange leren jassen repen chocola vlak voor ons neus opaten. Daar stond je, je was moe, koud en vooral hongerig. En dan zag je hoe ze die repen aten.

Ik begon op een keer tijdens het appèl te huilen. Ik

hield het niet meer uit. Ik kreeg een flinke mep van een Franse vrouw, die naast me stond. Als je huilde, moesten de anderen nóg langer op de appèlplaats staan. We noemden een van de Duitsers, die ons moest tellen, Wilhelm Tell. De Duitsers hadden bijna allemaal bijnamen. Bijvoorbeeld Rooie Muller, Poppey de Sailorman.

JETTY: Wat ons enorm heeft geholpen is de humor geweest. Galgehumor misschien, maar toch . . . Dan fluisterden we tegen elkaar: 'Wat eet jij vanavond? Wat ga jij koken?' Rijke maaltijden werden bij elkaar gefantaseerd. Ook hoorde je de ene vrouw tegen de andere zeggen: 'Ga je morgen uit? Wat trek je aan?'

BETTY: We zaten onder de luizen. Er waren ook wandluizen en pissebedden in de barakken. Ik kon er slecht tegen, tegen al die beestjes. Vreselijk vond ik het. Ons nichtje Reina vond het heerlijk om me te ontluizen. Ze ging er echt voor zitten. Nu nog, als ze iets ziet zitten op mijn kleren, een pluusje of zoiets gaat ze plukken.

Ik herinner me, dat ik op mijn verjaardag een cadeau

kreeg van mijn moeder en Jetty. Een snee brood. Die hadden ze waarschijnlijk ergens gestolen. Pas later kwamen we er achter, dat mijn verjaardag niet op die dag viel. We waren een hele week in de war. We verloren langzamerhand het besef van tijd. JETTY: Ik herinner me nog, dat er op een dag een hele ploeg vrome Joden werd uitgezocht. Ze moesten hun lepel meenemen en toonden zich blij. Ze associeerden de lepel met voedsel. Maar er kwam geen voedsel. Eerst werden hun baarden afgeschoren en daarna moesten ze met die lepels een greppel graven.

BETTY: Je stompte af in het kamp. Dat gebeurde met de volwassenen en dat gebeurde ook met de kinderen. Maar ik herinner me, dat ik toch heb liggen huilen omdat ik niet meer naar school kon. Ik was gek op de school, op leren. Ik dacht: ik moet verder leren, want anders blijf ik dom. Mijn moeder en mijn zusje begrepen zoiets niet. Dat ik verdriet had over dit soort – in hun ogen – onbenullige zaken. Een nichtje van ons vertelde mooie verhalen, dat gaf ons een beetje soelaas. Ze kon schitterend vertellen, je zag alles gebeuren. Er was een ander meisje, dat spannende verhalen over het oerwoud en de wilde dieren vertelde. Ik geloofde alles.

Ik heb in Bergen Belsen ook hevig verlangd naar een pop. In Westerbork bezat onze familie namelijk een speelgoedkonijntje en een pop. Na de oorlog ging ik poppen kopen. Mijn man heeft ook wel eens een pop voor me meegebracht.

In het kamp stierven de mensen vooral door de honger. De doden werden opgestapeld, honderden lijken op elkaar. Ik wilde nooit naar ze kijken, maar deed het toch, heel even maar. In mijn herinnering hebben die doden allemaal lang, zwart haar. Na de oorlog ben ik nooit meer naar een begraafplaats gegaan tot twee jaar geleden. Ik had angst voor de doden.

JETTY: Aan het eind van de oorlog moesten we weer op transport. We hebben dertien dagen lang kris-kras door Duitsland gereden, volstrekt doelloos. Eindelijk kwamen we in Tröbitz, in de buurt van Tsjechoslowakije, terecht. De Duitsers wisten niet goed wat ze met ons moesten doen.

Er gingen de wildste geruchten: we zouden in de Elbe worden gegooid, of naar Theresienstadt worden afgevoerd. Er was in die tijd duidelijk minder controle; de Duitsers begrepen dat ze de oorlog hadden verloren. Ik ging bijvoorbeeld de trein uit als die maar even stil stond en ondernam rooftochten in de dorpen langs de spoorlijn. We moesten toch eten?

BETTY: Mijn moeder werd ernstig ziek tijdens dat transport. Ze vroeg mij, toen de trein weer eens stil stond, om wat water te halen. Ik ging de trein uit op

zoek naar een kraantje. Ik was heel bang dat de trein zonder mij zou vertrekken en dat ik alleen zou achter blijven: mijn zusje op rooftocht ergens in het dorp, ik op het perron en mijn moeder in de weggrijpende trein. Dat thema speelt een rol in mijn nachtmerries.

JETTY: Op een dag ontdekten we een trein met levensmiddelen, vlak bij de onze, die op het punt van vertrek stond. Ik roofde vliegensvlug een grote doos uit die trein en kwam er opgetogen mee terug. Nadat ik begerig de doos had opengemaakt, kwamen er alleen maar pakken schuurpoeder uit. Ik heb toen heel erg gehuild. Na dertien dagen reizen bleek de oorlog afgelopen te zijn. Op een morgen gingen de deuren van de wagons open en zagen we Russische soldaten te paard: onze bevrijders!

BETTY: Tröbitz was een mooi dorp met grote villa's. Degenen die nog konden lopen, zijn aan het plunderen geslagen. De Duitsers hadden enorme voedselvoorraden.

JETTY: De familie Dias Santilhana vorderde meteen een groot huis. 'Dat huis is van ons', zeiden we. We joegen de vrouw, die erin woonde, genadeloos de straat op. Er hing nog een foto van Hitler in een van de kamers.

We ontdekten in de provisiekast gecondenseerde melk met suiker . . . glazen potten met geweekt vlees . . . geweekte groenten . . . drank . . . vruchten . . . je reinste luilekkerland. Ons eerste diner duurde van 's morgens elf tot 's avonds acht uur. Onze moeder en een tante hadden dat diner klaar gemaakt. Het was een grandioze schranspartij, er kwam geen eind aan. Er was keurig gedekt, maar aan het eind van de maaltijd gooiden we het vuile tafellaken gewoon weg.

De Duitse vrouw, die we hadden weggejaagd, is nog komen smeken of we asjeblijft geen hete pannen op haar dressoir wilden zetten. Dan kwamen er kringen op het hout. Dat soort krankzinnige dingen gebeurde er.

BETTY: We kwamen al spoedig in een ziekenhuis terecht. Sommigen van ons hadden dysenterie en bijna allemaal hadden we vlektyphus. Daarbij kwam nog, dat we nog steeds onder de luis zaten. In het ziekenhuis zijn we allemaal eerst kaal geschoren, ontluisd en gebaad. We hebben acht weken in dat ziekenhuis gelegen. In juni waren we terug in Amsterdam.

BETTY: We moesten opnieuw leren leven, aan de gewone wereld wennen. We vonden het bijvoorbeeld bespottelijk als we een vrouw tegen kwamen met een hóédje op, of met een tásje bij zich. Om de eerste vrouw op de fiets, die we zagen, hebben we lopen gieren van het lachen. Dat vonden we zo'n raar gezicht.

JETTY: Op het Amsterdamse Centraal Station was het één grote puinhoop. Het ontvangstcomité wist niet goed raad met ons. We hebben daar uren zitten wachten.

Ik had wat scheepsbeschuiten gekregen, van die keiharde dingen. Ik was er toch blij mee. Ik ging even naar het toilet en toen ik terug kwam zag ik ze niet meer, ze waren gestolen.

Eindelijk mochten we de stad in en werden prompt uitgescholden vanwege onze kale hoofden. De mensen dachten dat ik een moffenhoer was. En van m'n zusje zeiden ze: 'Kijk 's, dat is een kléin moffenhoertje'.

BETTY: Ik moest na al die waanzinnige jaren weer gewoon naar school. Ik was daar het enige Joodse meisje en nog kaal bovendien. De kinderen lachten me uit en scholden: 'Kale, kale, kale!' Ik was heel agressief en vocht met ze.

Ik wilde absoluut niet luisteren naar de meester, hij maakte niet de minste indruk op me. Hij had toch geen geweer? Dus waarom zou ik luisteren?

JETTY: Na de oorlog zijn we nooit meer uit elkaar gegaan. We zijn bij elkaar gebleven en hebben altijd samen in één huis gewoond.

In 1956 besloten we naar Amerika te vertrekken. Dat was net na de opstand in Hongarije. Er komt weer oorlog, dachten we. En als we maar ver reizen, ontspringen we de dans. Vergeet niet dat die gebeurtenis krap elf jaar na de tweede wereldoorlog plaats vond.

Maar wat gebeurde er? Mijn zoon werd in Amerika opgeroepen voor de militaire dienst. Hij moest vechten in Vietnam. Daarom zijn we halsoverkop weer terug gereisd naar Nederland.